

USMENOKNJIŽEVNA BAŠTINA U ŽUPI RADOBILJA

Balić, Ivona

Undergraduate thesis / Završni rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:172:532474>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-11**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

UNIVERSITY OF SPLIT

**SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET**

ZAVRŠNI RAD

USMENOKNJŽEVNA BAŠTINA U ŽUPI RADOBILJA

Ivona Balić

SPLIT, 2018.

Odsjek za Hrvatski jezik i književnost

Hrvatski jezik i književnost

Hrvatska usmena književnost

USMENOKNJIŽEVNA BAŠTINA U ŽUPI RADOBILJA

Student:

Ivona Balić

Mentor:

prof. dr. sc. Marko Dragić

Split, 2018. godine

Sadržaj

1. Uvod.....	2
2. Radobilja	3
2.1. Katuni	6
2.2. Selo Balići – Katuni Brdo	7
3. Predaje.....	9
3.1. Povijesne predaje.....	9
3.2. Mitske predaje	13
3.2.1. Vile	13
3.3. Demonološke predaje.....	15
3.3.1. Vukodlaci.....	15
4. Brojalice	16
5. Pučka pjesma	17
6. Crkveno-pučka baština.....	19
6.2. Čuvanje Gospodinova groba	20
6.2.1. Stražari	21
6.2.2. Velika Gospa	24
7. Vjerska usmena lirika	24
7.1. Irudica.....	25
7.2. Ostale vjerske molitve	29
8. Ganga	34
9. Znamenite osobe iz Katuna.....	36
10. Arhaizmi	37
11. Zaključak.....	42
Izvori	44
Literatura.....	44
Mrežni izvori.....	46
Sažetak	47
Summary	48

1. Uvod

„Kulturniji je onaj narod koji više voli učiti kako treba živjeti, nego kako treba stjecati.”

Clive Bell

Usmena je književnost najstarija i najdugovječnija vrsta književnosti. Usmena lirika, epika, drama, poslovice i zagonetke postoje od agrafijske etape ljudske duhovnosti i tradicija su pisanoj književnosti.¹ Potrebno je razdvojiti i razlikovati književnost kao jezičnu tvorevinu od svih ostalih umjetnosti kao nejezičnih tvorevina. Sljedeći korak bio je podjela jezičnih umjetničkih tvorevina na one koje su nastajale usmenim putem i tako dobile naziv *usmena književnost*² i one koje su nastajale tehnikom pisma, nazivajući se *pisanom književnošću*. Bitno je naglasiti kako su u svakom narodu uglavnom bile prisutne u jednakoj mjeri. Sam pojam književnosti, a i ona općenito, vrlo vjerojatno je stara koliko i čovjek. Obje tipologije gore navedenih književnosti, pripadaju jednom narodu i ostvarene su jedno te istim jezikom. Iz ove teze zapravo ne proizlazi zaključak kako je riječ o jedno te istoj književnosti, iako su istovjetne na razini književnosti, razlikuju se po stilskim obilježjima. U tom smislu, ne bismo smjeli tvrditi kako je usmena bolja od pisane, kako se to u romantizmu smatralo, ali ni suprotno. Obje predstavljaju ukupnost ljudskog, duhovnog, etnološkog, kulturološkog i antropološkog znanja i zbir su pojedinačnih ostvarenja.³

Usmena književnost oblikovana je poput umjetnosti u jeziku, a predmet kojim se ona bavi jest znanost o književnosti. Slijedi da ona zapravo jednako poput pisane književnosti pripada filologiji kao znanstvenoj disciplini. Usmena se književnost, za razliku od pisane proučava i unutar drugih disciplina. U većini slučajeva, to je bila etnologija, čije je gledište bilo samo unutar narodnih obreda i običaja. Postoje i pomoćne discipline poput: historiografije, sociologije, psihologije, glazbe i lingvistike. Ukupnost usmenoknjiževnog sustava čine sljedeći oblici: lirska i epska pjesma, pripovijetka, drama, retorika, poslovice i zagonetka. Za svaki navedeni oblik postoji mogućnost još jedne unutrašnje podjele.

Naziv usmena književnost nije ustaljen niti bi to ikada mogao i postati. Naime, kako Josip Kekez⁴ navodi, termine je određivala nekakva koncepcija koja bi bila *izraženija* od drugih u nekom određenom razdoblju. Mijenjajući pristupe, mijenjali su se i nazivi za nju.

¹ Usp: Dragić, M., *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, 2008., str. 11.

² U prošlosti poznatije pod nazivom narodna književnost

³ Usp: Kekez, J., *Usmena književnost*, 1986. str. 154.

⁴ Usp: isto, str. 140.

Poznato je kako nijedan književni pojam, a kamoli književnost, nisu toliko često mijenjali ime kao što je to književnost, u novije vrijeme zvana *usmenom*, a nekada *narodnom* ili *pučkom*. Za razliku od termina narodne književnosti koji daje dezinformaciju, usmena književnost objašnjava kako nastaje poetičko djelo i time stavlja poetiku u odnos prema poetici književnosti, pritom ne odavajući nikakve vrijednosne komparacije.

2. Radobilja

Starohrvatska župa u Zagori koja se nalazi zapadno od Poljica, jugoistočno od Sinjske krajine, a zapadno od Imotske krajine. Pozicionirana je u sredini trokuta Omiš - Sinj - Imotski te je oko četrdesetak kilometara udaljena od Splita. Josip Ante Soldo⁵ objašnjava položaj same župe i tvrdi kako Radobilja obuhvaća kršku udolinu od ceste Šestanovac - Zadvarje, od kanjona Cetine i kamenog grebena iznad sela Katuni i Kreševo do uskog brda Kreševnice. Ova župa nalazi se na granici sa Žeževicom i Zadvarjem dok je kanjon Cetine dijeli od Poljica. Središte geografskog prostora župe čine sela Katuni i Kreševo.

Pred turska osvajanja pripadala je staroj hrvatskoj kraljevini Bosni. Tada je obuhvaćala sela: Kreševo, Katune, Kostanje, Podgrađe, Blato, Nova Sela, Opanke, Žeževicu, Kućice, Slime, Svinišće, Cistu, Medov Dolac, Velebrdo, zapadni dio Grabovca, Bast, Bašku Vodu i Brela. Bila je pod vlašću knezova iz plemenitaške kuće, Nenadića. Poslije Nenadića, za vlasnike je imala kapetana Jurja Vučića, Pavla Spevančića te Stjepana Hercega. Za doba turske vlasti, stalno je mijenjala mjesta u upravnoj organizaciji. Čak je bila dijelom raznih sandžaka. Ubrzo raste utjecaj plemenitaša Deškovića. 1754. godine pisano⁶ je da su Katuni i Kreševo glavna sela u župi Radobilji, a tu su još uvijek Blato, Nova Sela, Cista, Dobranje i Svib. 1845. godine Cista se odvaja od Radobilje, 1849. godine Dobranje.

Sve do 1868. godine, sve su se crkvene knjige pisale *arvaticom*, hrvatskom ćirilicom. Ususret Prvom svjetskom ratu formira se općina Krajina, na prostoru današnje Radobilje. Obuhvaćala je sela: Katune, Blato na Cetini, Šestanovac, Kreševo, Nova Sela, Opanke, Slime, Žeževicu Donju (tj. Zadvarje) i Žeževicu Gornju. Danas župu Radobilju čini samo župa Katuni – Kreševo.

⁵Soldo, Josip Ante; *Župa Radobilja*, 1970., str. 9.

⁶ Usp: <http://prubic.tripod.com/pages/indexhr.htm> (20.6.2018.)

Na području ove župe nalaze se mnogi tragovi iz pretpovijesnog razdoblja, kao što su gomile i gradine, a pronađen je i grob s brončanim ukrasima. Iz rimskog vremena pronađeni su kameni ostaci i novci. Postoje dvije župne crkve⁷: Stara župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije, obnovljena 1722. godine i nova župna crkva Blažene Djevice Marije Posrednice svih milosti, sagrađena kod stare župne crkve. Što se tiče stare župne crkve, za nju nije poznato kada je točno sagrađena. U povijesnim dokumentima zabilježeno je kako je crkva *veoma stara*. Na pročelju je premješteni portal stare crkve, a iznad njega uklesana je 1780. godina. Nad pročeljem se diže lijepi zvonik na preslicu za tri zvona, koja su postavljena 1770. godine. Po želji samih vjernika, 1789. godine, u Veneciji su nabavljeni mramorni kipovi Blažene Djevice Marije i sv. Josipa. Također, narod se založio i nabavio oltare Gospe od Ružarja i sv. Roka koji su bili plod rada domaćih majstora. S druge pak strane, 1880. godine, narod izražava želju za izgradnjom nove crkve i tako započinje dugotrajni proces izgradnje druge crkve Blažene Djevice Marije Posrednice svih milosti. Stara se smatrala premalenom u odnosu na potrebe tako velike župe i samih župljana.

Do ostvarenja te želje prošlo je dosta vremena, a gradnju je započeo župnik don Miroslav Vulić. Uskoro su se podigli zidovi od kamena i zbog loših uvjeta, ratnih i poratnih neprilika, gradnja zastaje. Uz pomoć dr. fra Karla 1965. godine dolazi do nastavljanja izgradnje. 1970. godine crkva je bila završena i posvećena. U postolje oltara bio je uklesan sljedeći natpis: „*G. Isusu Kristu i Gospi Posrednici svih milosti ovaj oltar i crkvu podižu dobrotvori i vjerni župljani s drom Fra Karlom Balićem. Posvetu obavio splitski nadbiskup dr. Frane Franić. Katuni-Kreševo G. G. 1970. A. Vojnović žup. upravitelj.*”⁸ Ponovna obnova crkve započinje 2010. godine na inicijativu župnika don Šupuka. Nadbiskup Marin Barišić je 2012. godine posvetio oltar i blagoslovio novouređenu crkvu. Nedaleko od crkve na brdu Gradini nalaze se postaje križnog puta koje vode do velikog križa.

Selo moje⁹

Radobiljo moje selo ravno,

draže si mi nego cijelog svijeta blago,

u tebi sam djetinjstvo proveo

⁷ Usp: <https://smn.hr/katuni-kresevo> (20.6.2018.)

⁸ Usp: isto

⁹ Po kazivanju Ante Kekeza – Ace, *Radobilja* list župe Uznesenja UBDM Katuni – Kreševo, god. III. br. 1 (6)

i kroz cijeli život na tebe mislio.

Od juga te Dinara krasi,
koja leži do Jadranskog mora,
od zapada Mosor je planina,
a od istoka lijepa Biokova.
Smještena si između planina,
iznad lijepog našeg plavog mora,
a Cetina pored tebe teče,
i kod Omiša u more utječe.
Prekrasne su tvoje površine,
do kojih dopiru morske klime,
tako da si puna zelenila,
to je tvoja velika vrlina.
Roditelji učili me moji,
svoje voli, a tuđe ne mrzi,
Radobiljo moje selo malo,
svakome si i lijepo i drago.
Četiri crkve u tebe postoje,
i jednu župu zajedno tvore,
a to spada u ljepote tvoje,
Radobiljo drago selo moje!
U najtežim danima života,
misleć' na te sva bi tuga prošla,

kada god bih na te pomislio,
život bi se ljepši učinio.
Iz tebe sam davno otišao,
al' te nisam nikad zaboravio,
Radobiljo, moje selo drago,
za mene si ponajveće blago!

2.1. Katuni

Selo se nalazi istočno od Kreševa i sjeverno od općine Šestanovac kojoj i pripada u staroj hrvatskoj župi, Radobilji. Broj stanovnika smanjen je 1991. godine jer se dio naselja koji su pripadali Katunima pripojio Šestanovcu i Zadvarju. Prostiru se duž *Marmontove* ceste i nekadašnje stare rimske ceste. Katuni su omeđeni cestom Cista – Dubci¹⁰ čije je sjecište u općinskom središtu, Šestanovcu. To je područje koje obiluje izrazito plodnom zemljom, crljenicom, glinom i flišem, dok su na brdskom uz nešto plodnih dolaca, uglavnom pašnjaci, te nisko i srednje raslinje. Ovaj je kraj s neposrednim susjedstvom bogat autentičnim hrvatskim povjesnim obilježjima, te se čak može reći da „*ni jedno hrvatsko etničko područje nema tako očite i svudprisutne tragove i dokaze etnogenetskog i povjesno-kulturnog entiteta kao ova krajina*”¹¹

Katuni su drevno naselje u srednjoj Dalmaciji, po svoj prilici još ilirskih korijena, kada je ovim prostorom vladalo moćno ilirsko pleme Dalmati (Delmati). S južne strane prirodnu mu granicu čini rijeka Cetina, s istoka selo Žeževica, sa zapada selo Kreševo, a sa sjevera i sjeveroistoka Cista i Lovreć. Prvotno značenje riječi katun je pastirsko selo nomadskoga karaktera u planini¹².

Katunsko se područje sastoji od nekoliko njemu pripadajućih dijelova. Josip Kekez stoga kaže kako su Katuni Brdo ili Katuni Gornji/Katuni Prpuša izrazito ravan, ali i izrazito kamenit kraj. Odakle potječe etimološko podrijetlo Katuna, bila je prva stvar koju sam odlučila istražiti.

¹⁰Jedna od najfrekventnijih turističkih cesta u Dalmaciji.

¹¹<http://prubic.tripod.com/pages/indexhr.htm> (20.6.2018.)

¹² Skok, P. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, sv. II, 1972., 64. str

„To su pašnjaci, al prije je to bila Radobilja, Radobolja. To je bila crkva za svaokolna sela di su pripadali Katuni, Kreševo, Blato, Biorine, Cista Velika, Dobranje, Svib, Lovreč. To je pripadalo Radobilji. More bit da je tada bilo samo u Katunima circa oko trinest familija. Unda je u Cisti i Dobranjama bilo samo dvi familije.“¹³

Mnogi Katune još nazivaju *drugom Kalifornijom* zbog izrazito plodnog tla. Kretanje broja stanovnika župe Katuni u razdoblju 1857. do 1991. godine (Godine 1857. uzeta je kao početna jer je tada u tadašnjoj Austriji proveden prvi opći popis stanovništva, a Katuni su bili pod austrijskom upravom). U popisivanom naselju Katuni obuhvaćeni su dijelovi: Balići, Galešića Dolac, Gornji Vukušići, Ispod Strane, Katuni, Kekezi Polje, Ljuljavača, Ljut, Merćepi Brdo, Pod Balića Stranom, Povrh Crkve, Rubići i Urličići. Tu su još bili i sada bivši dijelovi naselja: Golo Brdo, Polje Katunsko, Vrbanj i Na Vlake.

2.2. Selo Balići – Katuni Brdo

Selo Balići smješteno je u Balića docu, a njegovi stanovnici doselili su se iz Balića strane, Katuni Polje. Ono što sam čula usmenom predajom, a što i same činjenice govore, iz sela Balići potekli su mnogi stručni i učeni ljudi, pa čak i neke znamenite osobe o kojima ću kasnije pisati.

„Po pričama starijih sam čua da su Balići doselili iz Drežnice. To je kod Mostara. Priča ide da su bila tri brata koja se nisu tila poturčit pa su pobigli u Dalmaciju. Jedan u Katune, drugi u Dugopolje, a treći u Svinišće kraj Omiša.“¹⁴ Zadnjih se godina većina stanovništva iz Balića iselila u Split, nadajući se boljem životu no još uvijek ima onih upornih, nažalost većinom starih koji se brinu za svoju kuću, zemlju te plodove mukotrpnog rada.

„Polje zvano Zgoni koje se nalazi ispod sela je tako plodno da se njegovom zemljom gnoji zemlja u splitskom polju. Moraš znat da su seljaci stoljećima održavali ova polja i izvlačili iz zemlje šta su više mogli. Balići su doselili prid najezdom Turaka. Koje je godine to

¹³ Zapisala sam 2015. godine u Katunima. Kazao mi je Ivan Balić Šamin, rođen 24. lipnja 1926. godine u Katunima.

¹⁴ Zapisala sam 2015. godine u Katunima. Kazao mi je moj otac, Petar Balić, rođen 31. listopada 1964. godine u Katunima.

bilo, ja to ne znam, al može bit prije četristo, petsto godina. Bili su najveći komšiluk. Više ih je bilo nego Vukušića.“¹⁵

Sljedeću priču ispričao mi je otac:

„Piščetić se radija za vodu. Kopala se velika rupa za tu vodu i odatle se pojilo blago, znači krave, volovi i životinje neke domaće. Tu je uvik padala kišnica i onda su se tu ljudi posli i kupali i ja sam tu naučija plivat. A ima i Vrbanj. Tu se isto blago dolazilo napojit. To ti je između Balića i Smilovića.“¹⁶

Priča o Gumnu

„To je jedan krug, zemljani ili betonirani. U sredini tog kruga se nalazija drveni stup koji se zva stožina. Na gumno bi se slagalo žito koje se donosilo u snopima. Unda bi se konji vezali za stožinu i unda bi oni trčali okolo po žitu da bi se od klasa odvojilo zrno. To bi se posli vijalo da pšenica ostane čista, da ne bude klasa unutra. Posli bi se žito odvajalo i spremalo u drvene ambare, a slama od žita bi se spremala u pojate i od toga se onda ranilo blago.“¹⁷

„Ne baš tako davno, u cik zore, jašući na konjima, s vilama i grabljama u jednoj, ularom i škurjom u drugoj ruci, pristizali su ljudi. Ponosni kao sinjski alkari, veseli i nasmijani. Idu rođaku, kumu, prijatelju. Treba ljetinu pospremiti u prazne ambare. Nasađivalo bi se žito oko stožine što je stajala na sredini gumna pa sve do oklopnica. Spretno vežući konom oko konjskih grla, vitlajući škurjom, okrećući se u jednom pa u drugom smjeru, truneći žito, gazeći trud ljudskih ruku, odvajajući žito od kukolja. Zlatno krušno zrno bilo je potrebno za prehraniti mnoga gladna usta. Teško je izdržati vršilački rad na vrelom ljetnom danu, za velikih žega, kada sve gori. Ganjati konje, vilati slamu, grabljati žito, zgrtati ga na hrpu pa onda drugog dana čekati podnevni vjetar, bavu, bacati ga u zrak s lopatama, odvajati plivu od žita. I nakon svega toga, nasred gumna varićakom mjeriti s nadom da će biti dovoljno za Godinu Gospodnju. U svim tim poslovima i djeca su imala ulogu ubaciti slamu u pojati, zbijati je svojim malim nogicama, posložiti da bi blagu bila spremna zimnica.

¹⁵ Zapisala sam 2015. godine u Katunima. Kazao mi je spomenuti Ivan Balić Šamin.

¹⁶ Zapisala sam 2015. godine u Katunima. Kazao mi je spomenuti Petar Balić.

¹⁷ Zapisala sam 2015. godine u Katunima. Kazao mi je djed, Stipan Balić, rođen 17. lipnja 1933. godine u Katunima.

Jednu se noć moralo prespavati, što je imalo simbolično značenje. Ležati na trudu svog mukotrpnog rada ostavrenim golim rukama, s ralom u ruci i srpom za pasom, mada bi se blagovalo, pršut bi se riza, klalo bi se janje, pilo bi se vino u hladu stare murve ili hrasta i pušilo lulu, očekujući sljedeću fazu vršilačkog rada. Danas su gumna zarasla u korov, nestala je i stožina, mravi su joj zauzeli mjesto, pojata se urušila.”¹⁸

3. Predaje

Predajom smatramo vrstu priče koja je temeljena na vjerovanju u istinitost vlastita sadržaja. Postoji veliki broj usmeno-proznih oblika i predaja u gotovo svim svetim knjigama. Više se puta kroz povijest naglašavala vrijednost i zahtjev za njegovanjem i čuvanjem usmenih predaja: „*Prema tome, dakle, braćo, budite postojani i držite predaje kojima smo vas poučili bilo usmeno, bilo pismom! Naređujemo vam, braćo, u ime Gospodina, Isusa Krista, da se klonite svakoga brata koji neuredno živi i ne drži se predaje koju ste od nas primili.*”¹⁹

Sljedeća je njihova podjela: povijesne, etiološke, eshatološke, mitske (mitološke), demonske (demonološke) predaje i pričanja iz života²⁰. Smatra se kako su povijesne i etiološke nastale na povijesnoj razini kao *kronikati*²¹, a rijetko kao *fabulati*²². Na drugoj pak strani imamo mitske i demonske predaje, nastale kao *memorati*²³.

3.1. Povijesne predaje

Povijesne predaje govore o sudbonosnim povijesnim osobama i događajima.²⁴

Župa Radobilja od pada pod Turke do kraja Kandijskog rata

Prostor radobiljske župe, tijekom stoljeća njezinog postojanja, obuhvaćao je široko područje iza Biokova i Omiške Dinare na jugu do Svibače na sjeveru. U pitomoj udolini s lijeve strane Cetine nižu se radobiljska naselja: Nova Sela, Blato na Cetini, Kreševo Polje,

¹⁸ Po kazivanju Miljenka Bilanžića – Lenče. Radobilja, list župe UBDM, Katuni – Kreševo, god. IV. Velika Gospa, 2003. br. 1 (9)

¹⁹ Dragić, M., *Tradicijske priče iz Zagore*, 2017. str. 33.

²⁰ Usp: isto, str. 33.-34.

²¹ Kratka priopćenja povijesnog sadržaja.

²² Predaje sa razvijenom fabulom.

²³ Susreti sa onostranim bićima.

²⁴ Usp. Marko Dragić, *Povijesne i etiološke predaje o ljubuškom kraju*, Motrišta 92, Mostar 2016, str. 25-61.

Katuni Polje, svi na bogatom ravnom i obradivom zemljištu. U prisojima kamene kose i upolju zaselak do zaseoka. Iznad kamene kose Kreševo Brdo, Katuni Brdo, Žeževica Gornja, a ispod nje uz poslije sagrađenu Marmontovu francusku cestu Žeževica Donja te zadvarska općina, Vrbanj Polje, Zadvarje i Potpoletnica. U sredini Šestanovac – općinsko središte mjesto i raskrižje putova – najmlađe naselje po postanku. Kada je župa Radobilja u cjelini ili jedan njezin dio pao pod Turke nije sa sigurnošću utvrđeno. Poslije pada Bosne 1463. godine prostori i putovi prema moru bili su na udaru Osmanlija. S obzirom da je Biokovo, kao kineski zid, odvojilo Primorje od unutrašnjosti jedan od vrlo važnih strateških prolaza od davnina vodio je preko Zadvarja kroz Poletnicu i Prosik put Vrulje i dalje u Primorje. Kažu da su i Slaveni na Dubcima prvi put ugledali more. Drugi pravac išao je ispod kamene kose uz Cetinu iza Mosora prema Klisu i dalje. Zna se da je prvi otpor manjoj turskoj četi, koja je 1468. godine prodrla na ovo područje, pružen iz utvrde koju je držao Stjepan Strižić. Da bi se osigurali od napada, Turci podižu tri obrambene promatračnice Potpoletnica, Havalu i Male Duare štiteći na taj način ne samo granicu nego i kontrolirajući prolaz. Posadu utvrde sačinjavalo je četvero do šestero ljudi. Ista takva utvrda podignuta je kod Mandušića kuća, a u jednom dosta kasnijem spisu iz 1663. godine, spominjalo se kako je Hasan beg Vlahović imao dvije kule s obje strane Cetine. Početkom šesnaestog stoljeća pod tursku vlast Makarska i Primorje te Poljica i Klis 1537. godine. Turci su uočili važnost Zadvarja kao jedinog prolaza iz onog dijela Zagore u Primorje pa su na strmom brežuljku iznad klisure koju je narod zvao Gubovac, sagradili utvrdu za posadu od pedesetak ljudi. Tvrđavom je upravljao dizdar. Posada u tvrđavi Duare stizala je iz Imotskog, a u tvrđavi Turci su provodili vrijeme jedino za vrijeme rata. U drugoj polovici sedamnaestog stoljeća, zaredali su se mletačko-turski ratovi, a bitan je onaj Kandijski 1645.-1669. godine. Novi napad na tvrđavu Zadvarje zbio se 1652. godine. Oko tri tisuće vojnika koje su vodili Krsto Zavoreo i Juraj Papalić najprije su razbili turske trupe kod Slimena i u Radobilji (kod Katuna) i tako stigli do tvrđave. Samo jedanaestorici boljih Turaka dopušteno je da s oružjem napuste tvrđavu, a ostalima je pošteđen život. I ovaj put, tvrđava je porušena do temelja, ali su Turci, koji su ovom prolazu davali posebnu važnost, smatrajući je ključem Primorja, ponovno poduzeli napad i osvojili je mjesec dana kasnije i ponovno je obnovili. U Kanadijskom ratu 6. siječnja 1664. godine Katunjani su pod vodstvom Vida i Stjepana Balića izrazili lojalnost Veneciji i obvezali se sudjelovati na strani Mlečana u borbi protiv Turaka s tim da će im ujedno davati sedamdeset kvarata žita. Tada su Katuni brojili dvadeset i jednu obitelj, od čega je bilo dvadeset devet muškaraca spremnih za borbu i sto žena i djece. Mirom od 1669. godine, Mlečani su dobili Klis, ali su Poljica i Primorje prepustili Turcima i na taj način izdali su

ugovor Primoraca iz 1646. godine i Katunjana iz 1664. godine. Robovanje pod Turcima se nastavilo.²⁵

Kako bi se osigurali od napada, Turci su podigli tri obrambene promatračnice: Potpoletnica, Havala i Male Duare, štiteći na taj način ne samo granicu nego i kontrolirajući prolaz. Posadu utvrda sačinjavalo je 4-6 ljudi. Ista takva utvrda podignuta je kod Mandušićeve kuće, a u jednom spisu iz 1663. se spominje da je Hasan beg Vlahović imao dvije kule s obje strane Cetine. Početkom 16. stoljeća pod tursku vlast padaju Makarska i Primorje te Poljica i Klis 1537. godine.

Turci su uočili važnost Zadvarja kao jedinog prolaza iz Zagore u Primorje pa su na strmom brežuljku iznad klisure, koju je narod zvao Gubovac, izgradili utvrdu za posadu od pedesetak ljudi. Tvrđavom je upravljao dizdar.

Dukala mletačkog dužda iz 1511. Ivanišu Nenadiću

U prvom spomenu hrvatske župe Radobilje od 3. travnja 1382. godine spominju se Nenadići kao njezini knezovi. Radobilja je pala pod tursku vlast između 1471 – 1477. godine, a turske čete su i 1468. godine i dalje upadale na njezin teritorij. Upravo tada su i Poljica pala pod tursku vlast. Poljičani 1479. godine mole Mlečane kod mostarskog vojvode koji je pobirao carev harač da ih pusti na miru i da se sa njima vlada prijateljski, pa je u tom smislu izdan i ferman 12. ožujka 148. godine hercegovačkom sandžak-begu. Na sastanku u Kotišini kod Makarske 29. lipnja 1499. godine gdje su bili predstavnici Gorske župe, Radobilje, Neretve i Krajine da se u borbi protiv Turaka organiziraju u posebne vojne jedinice pod svojim knezovima. Svi su izrazili spremnost da ustanu protiv Turaka, ali se ne zna je li se to uopće i pokušalo. Hercegovački sandžak-beg bio je iz Poljica, a zvao se Mehmed beg Obrenović nakon što je prešao na islam, mostarski vojvoda je bio poislamljeni član obitelji Nenadić iz Radobilje – brat Ivaniša Nenadića. Ova dvojica su imala određeni utjecaj u Poljicama u Radobilji, a mletačke vlasti su Ivaniša Nenadića zajedno s Mehmed begom smatrale odmetnikom. Stupivši u mletačku službu, zarobili su ga u tvrđavi u Veroni odakle je pobjegao i vratio se u Poljica. Tu je provaljivao na područja pod mletačkom upravom. Nije se odazivao pozivu da dođe u Mletke pa su preko splitskog kneza Petra Maripetra 19. rujna 1508. godine ovlastili da nađe pouzdanu osobu koja bi ubila Ivaniša za nagradu od 5000 dukata. Ivaniš se izmirio sa Mlečanima i bio je ponovno primljen u mletačku službu. Otjerao

²⁵ Po pripovijedanju Milana Babića, *Radobilja*, list župe Uznesenja UBDM, Katuni – Kreševo god. III. Velika Gospa, 2002. br. 2 (7)

je Turke iz Radobilje, a kada je to isto trebao učiniti u Imotskom, opet je promijenio stranu. Nagađa se da je to bilo jer je za to vrijeme u Dalmaciji rastao jak pokret protiv Mlečana. No, Ivanišu je još jednom bilo oprosteno te se on zajedno sa svojom ženom i djecom vratio u Veneciju. Nakon što se izmirio sa zapovjednikom tvrđave Klis, bio je pozvan kod njega u goste, a nakon ručka Ivaniš je navalio na njega i ubio ga, jednog mu slugu ranio i pobjegao. Sinovac zapovjednika Klisa ga je kasnije uhvatio, ali je Ivaniš pobjegao, a početkom 1512. godine posvadio se s nekim Poljičanima koji su ga ubili.²⁶

Deškovići – plemićka obitelj u Katunima

O toj plemićkoj obitelji prilično je ovisio život Katuna i ostalih okolnih mjesta. Deškovići su došli u Katune u osamnaestom stoljeću. Prvo sjedište im je bilo u Omišu. Posjedovali su mnoga prostrana imanja u omiškom zaleđu i gornjem toku rijeke Cetine. Uz to, posjeduju još golemo imanja u Splitu, naprimjer Deškovićeve kuća na Rivi koja je poznata i kao prvi sud u Splitu. Ivan Dešković se oženio pripadnicom bračke plemićke obitelji Ivellid pa se iz Omiša 1830. godine preselio na Brač i preuzeo posjede i dvorac spomenute obitelji. Tako je postao jedan od najimućnijih posjednika na Braču. Bio je član Narodne stranke te se kao zastupnik u Dalmatinskom saboru zauzimao za uvođenje hrvatskog jezika u javni život. Za Katune je izrazito važan njegov sin, Antun Dešković, inženjer agronomije i industrijski projektant. Zadnji Dešković kojemu su pripadali Katuni bio je Josip. Imao je četvero djece: Andru, Ivu, Vilku i Ljerku. Ljerka je umrla nakon godinu dana i pokopana je u Katunima. Sin Ivo je bio paraliziran i također je brzo umro. Priča se da je Josip na sprovodu čupao kosu od žalosti. Nakon nekog vremena bio je proglašen načelnikom krajiške općine u Šestanovcu. Podizao je škole, pomagao crkvi. Otvorio je prvu školu 1861. godine. Također je imao vlastitu poštu. U selu se pričalo da je Josip kupio prvi automobil 1912. godine i kada je kroz Deškovićeve ulicu prošao, ljudi su bježali kao da ide vuk. Josip Dešković je neslavno završio, potrošio je sve svoje bogastvo i umire u bijegu. Većina ljudi u Katunima smatrala je kako je umro upravo zbog svoje dobrote i tako ostao bez svega što je posjedovao.²⁷

²⁶ Po kazivanju Milana Glibote, *Radobilja*, list župe Uznesenja UBDM, Katuni – Kreševo, god. IV. 2003. br. 1. (9)

²⁷ Po kazivanju Ante Kekeza – Ace – *Radobilja*, list župe Uznesenja UBDM, Katuni - Kreševo god. II. Uskrs, 2001. br. 1 (3)

3.2. Mitske predaje

Pripovijedaju o vilama i povijesno važnim osobama kojima je narod pridavao nadnaravne moći. Uglavnom imaju iznimno dobru i izgrađenu fabulu, a pripovijedaju se u sklopu memorata. Vile su bile te koje bi usred noći stizale u sela i tako pomagale junacima. Jedino kada bi činile zlo bilo bi ako bi im tko *stao na žulj*, zamjerio se tako što bi rekao kako im je jedna noga magareća, konjska ili kozja.²⁸ Javljale su se kroz snove i tako zavodile mladiće. Postoji više pripovijedanja o njima: jedni su složni u tome da su ih vile izliječile, da su pomagale siromašnim djevojkama i pastirima, a drugi pak govore da bi prenijele mlade preko jezera u planinu, a stare pred crkvu.²⁹ Vrlo su česta stvorenja u brojnim svjetskim mitskim pričama. Uglavnom ih ljudi doživljavaju kao bajkovite ljepotice, *gotovo uvijek u dugim bijelim, rjeđe plavim haljinama, dugih zlatnožutih počešljanih kosa, s modrim ili zelenim očima i sa nadnaravnim moćima*³⁰.

Značajni su još vilenjaci i vilinčeta. Poznatim povijesnim osobama koje su u predajama dobivale mitske moći pripadaju: Marko Kraljević, Stojan Janković, Mijat Tomić, Andrijića Šimić. Prvi put, vile se spominje u šestom stoljeću i to kada ih spominje bizantski pisac Prokopije iz Cezareje. Spominju ih i Ivan Zlatousti, a značajno o vilama pisao je i Ivan Kukuljević Sakcinski.³¹

3.2.1. Vile

Vile su poznate po svojoj dugoj, raspletеноj kosi koju su neprestano češljale, po svojim iznimnom bijelim i prozračnim haljinama, a nekada su znale napraviti i neku vragoliju. Slovaci su vjerovali da su vile duše zaručnica sa tragičnom sudbinom pa onda lutaju šumom tražeći spokoj. Hrvati imaju nešto drugačije vjerovanje:

Pripovijedaju da je Bog iz raja prognao Adama i Evu. Bog se sažalio te odlučio sići na zemlju i vidjeti kako žive. Kad ih je pronašao, upitao ih je koliko imaju djece. Adama i Evu bilo je sram što imaju mnogo djece pa su slagali da ih imaju šestero, iako su ih imali

²⁸ Usp: Dragić M., *Etnografsko-filološki prinosi tradicijskoj kulturi Drniškoga kraja* 2008, str. 186.

²⁹ Usp: isto.

³⁰ Usp: Dragić, M. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, 2008. str.429.

³¹ Usp: isto.

*dvanaestero. Na to je Bog rekao: Koliko vidljivih, toliko nevidljivih; te su od zatajene djece nastale vile.*³²

Postoje još nekoliko sličnih verzija, kao ona da je Eva zatajila najljepše kćeri i zato je Bog odlučio da one postanu vilama. Neki ljudi smatraju kako vile predstavljaju duše umrlih djevojaka i djece. Također, sama percepcija vila razlikuje se od zemlje do zemlje, od kulture do kulture. Kao primjer imamo britanske mitske predaje u kojima vile predstavljaju malena šumska bića s krilima koja se okupljaju oko vode.³³ U slavenskoj i hrvatskoj pak mitologiji, vile su oličenje ljepote. Rijetko kada bi činile nekome nešto nažao, uglavnom su uvijek bile dobrodušne. Odgajale bi ljude da budu skromni, dobri, ženama bi pomogle u kućanskim poslovima, a i čuvale bi djecu.

Najčešće su živjele u oblacima, na planinama, šumama, potocima, bunarima, morima. Iz predaja doznajemo kako su im česta staništa bila na Biokovu, Velebitu, Mosoru te Omišu. Smatra se kako postoji devet vrsta vila, a neke od poznatijih su: Oblakinje, Planinkinje, Vodarkinje, Jezerkinje te Suđenice.³⁴ Posljednje su posebne zbog toga što utječu na ljudsku sudbinu. Iz usmenih predaja, saznajemo kako one tri dana nakon djetetova rođenja dolaze u posjet i tako mu određuju sudbinu. One su obično prikazivane kao starice dok su ostale vile mlade, iznimno lijepe djevojke.

Nisam uspjela dobiti puno podataka o ovim pričama, ne zato što ih nije bilo ili zato što ljudi u Katunima nisu vjerovali u njih, već zato što, po meni, nisu htjeli priznati da su vjerovali u ta *poganska vjerovanja*. Baka mi je pričala da su vile bile lijepe djevojke, visoke, duge kovrčave kose, nekad spletene u pletenice. Po noći bi jahale konje i plele im pletenice, uglavnom su bile zaštitnički nastrojene prema životinjama. Uspjela sam izvući jedan primjer od bake.

„Pričali su meni da je jedna žena bila sa svojim blagom. E, a baš kad je tila uzet malog kozlića odjednom je došla vila. Cila onako lipa, duge kose. Stala je prid kozlića i vikala ne diraj mi blago! Unda su ujutro tu pastiricu pronašli kako leži mrtva.“

Prisutno je vjerovanje³⁵ kako je za vile kosa iznimno važna i smatraju da se u njoj nalazi snaga i život. Zbog toga bi neki junaci znali nositi viline vlasi sa sobom. Ako bi pak

³² Dragić, M. *Tradicijske priče iz Zagore*, 2017., str. 64.

³³ Usp: Dragić, M. *Tradicijske priče iz Zagore*, 2017. str. 65.

³⁴ Usp: isto: str. 68.

³⁵ Usp: isto: str. 70.

netko vili iščupao koju vlas kose, ona bi ga proklela, a zatim umrla od tuge. Postoje i mnoge priče o vilama i konjima. Grive koje bi vile saplele konju ne bi se smjele dirati jer bi inače konj odmah uginuo.

3.3. Demonološke predaje

U njihovoj je osnovi osobni doživljaj, predstavljaju susret s demonskim bićem. Neki od najčešćih demona koji se spominju u ovoj vrsti predaju su: *vještice, stuhe, irudice, kuga, kučibabe, vukodlaci (koblaci, kudlaci, kozlaci), čaratani, đavao (vrag-crni ovan, crni pas), orko, mačić, zloguke ptice (gavran, kukviža)* te brojne *prikaze i utvare*.³⁶ Njihov primarni cilj jest plašenje i upozoravanje puka, ali i objašnjavanje uzroka pojavljivanja demona.³⁷ *Po narodnom vjerovanju demonska su se bića pojavljivala u gluho doba noći između ponoći i tri – tri i po sata poslije ponoći. Kada se oko tri i pol sata poslije ponoći oglase prvi pijevci, nestaju sva demonska bića.*³⁸

3.3.1. Vukodlaci

Kod Hrvata, često se pripovijeda o ljudima koji su umrli sa iznimno teškim grijesima pa bi se četrdesetak dana od smrti povukodlačili i izlazili iz grobova. Sva demonska bića pojavljivala su se usred noći, a nestajala prvim zrakama sunca. Bilo je uvriježeno praznovjerno mišljenje prema kojem se vjerovalo da će se pokojnik povukodlačiti ako preko njega prijede mačka ili pas. Narod ih često naziva i *kudlacima, kodlacima*. Nerijetko i *vukozlakom, ukodlakom, kozlakom, kudljakom*.³⁹

Posebno je pučko vjerovanje o vukodlacima koji bi se pojavljivali u obliku mješine. Pravilo je bilo, ako je čovjek dok je živio bio pijanac, mješina bi bila ispunjena vinom, a ako nije bio, bila bi puna vode.

³⁶ Dragić, M. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, 2008. str. 436.

³⁷ Usp. Anita Kežić Azinović; Marko Dragić, *Demonološke predaje Hrvata u Ljubuškom. Hercegovina*, godišnjak za kulturno i povijesno naslijeđe, br. 20. Mostar 2006, str. 63-88.

³⁸ Dragić, M. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, 2008. str. 436.

³⁹ Usp: Dragić, M. *Tradicijske priče iz Zagore*, 2017., str. 113.

„Stari ljudi su uvijek pričali da bi ih plašili vukodlacima, da bi se tukli s njima. To su bili ko neke mišine – ko čovik. Oni bi se dizali iz grobova. Za koga bi se sumnjalo da je vukodlak, digli bi mu grob i onda bi ga svećenik proboa crnim trnom.“⁴⁰

Kako bi se narod obranio od vukodlaka, posebno zašiljenim kolcem od drva, za koje se vjerovalo da potječe od Isusove krune, probadali bi vukodlaka uz pomoć svećenika i nekoliko ljudi. Ovim postupkom, vukodlak bi postao nemoćan jer bi mu istekla sva krv iz tijela i ostala samo kost i koža. Pokojnikova duša tada bi konačna bila mirna i spremna u potpunosti napustiti ovozemaljski svijet. Očituje se snažna sličnost između vampira i vukodlaka. Nije ni čudo što su se ova dva onostrana bića brkala cijelo vrijeme u Katunima. Vampir se opisivao kao demon koji usred noći, u obliku mješine ili leptira, ustaje iz groba kako bi napao ljude i posisao im krv.⁴¹

4. Brojalice

Brojalica, brojilica ili nabrojilica, predstavlja pjesničku tvorevinu kojom se stvara posebni ritmički i glazbeni ugođaj⁴². Za njih je karakteristično da se izvode i u stihu i u prozi. Postoje brojalice s vjerskim karakterom, a kao primjer tu je suvremeni zapis *Deset Božjih zapovijedi*. Uobičajene su i brojalice koje su se izvodile u svrhu uspavlivanja, točnije funkcionirale su kao uspavanke, a izvodile su se laganijim ritmom. Pomoću njih, ljudi uvježbavaju i provjeravaju govorničke osobine i moć pamćenja.

Pujs mujse, di si bila

na Braču.

A šta si radila?

Vino barila.

A jesi meni mujse išta ostavila?

Jesam. A di?

⁴⁰ Zapisala sam 2015. godine u Katunima. Kazao mi je spomenuti Petar Balić.

⁴¹ Usp: Dragić, M. *Tradicijske priče iz Zagore*, 2017., str. 116.

⁴² Dragić, M., *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, 2008. str. 514.

*U tikvici na polici,
prde Mijo, proli se vino.
Eno gori Lovre!⁴³*

5. Pučka pjesma

Maslino plemenita

*Kreposna i sveta
Opjevana i okrunjena mitovima
Dvojim jesi li izrasla iz duše
ili iz kostiju
mojih mediteranskih predaka
urastajući u ovaj raspuknuti krš
u pregršt ove razmrljvene zemlje
kojoj je sunce krv ispilo
postala si znamenom
naše snage
naše ustrajnosti
tobom obznanjujemo
svoje podrijetlo
svoju pripadnost*

⁴³ Zapisala sam 2015. godine u Katunima. Kazao je spomenuti Ivan Balić Šamin.

*maslino plemenita.*⁴⁴

Svjetlosjajci

Izlij svoje svjetlo

Podari svoj sjaj

ne štedi se

procvjetat će

pokoji cvijet

sazrijet će pokoji plod

u nekom srcu zatitrat će plam

od tvojega svjetla

*od tvojega sjaja.*⁴⁵

Bedemi

Moj pra... pra... pradjed

moj djed, moj ćaća

pili su vino

koje je žarilo

njihovu junačku krv.

Pili su rakiju

čistu ko suza.

Gucali neisklasani ječim

⁴⁴ Po kazivanju Danice Bartulović, *Radobilja*, list župe Uznesenja BDM, Katuni – Kreševo, god. V., 2004. br. 1 (11)

⁴⁵ Po kazivanju Danice Bartulović, *Radobilja*, list župe Uznesenja BDM, Katuni – Kreševo, god. V., 2004. br. 1 (11)

grizli grah loznjak
skupljali divlje drinjine
brali divlje kupine
vadili divlji med
na Ivandan su preskakali vatru
na Stipandan su igrali kolo
obnoć ih vrebale vile
zvijezde im bdjele iznad čela
patili su, a nisu plakali
za mržnju nisu znali.
*Ponosni Hrvati.*⁴⁶

6. Crkveno-pučka baština

6.1. Uskrs

Nakon poklada, u vrijeme korizme, započinju pripreme za veliki katolički blagdan, a to je dan Isusova uskrsnuća. Etnološki gledano, u ovom običaju možemo primjetiti povezanost katoličkih crkvenih obreda s narodnim tradicijama drugog podrijetla. Kao što je to slučaj i kod Božića, sami obredi vezani su uz buđenje prirode i nekadašnje slavlje početka godine.⁴⁷ U korizmi, cilj je poštivanje posti i nemrsa, dakle izostavljanje mesa i mesnih jela. Foklorne različitosti u pojedinim krajevima pridonose razbijanju korizmenog ugodaja. Uskrsni se običaji razlikuju od mjesta do mjesta i to sve pridonosi razvijanju bogate kulture našeg kraja.

Gotovo sve vjere razvijaju dramatiku. Specifično kod kršćanske drame jest to da se ona u svojim počecima izvodila u crkvi u samo vrijeme ili poslije liturgije. Ovakvom umjetnošću,

⁴⁶ Isto.

⁴⁷Usp: Žmegač, Čapo J., *Etnografija*, 1998., str. 205.

koja se može nazivati crkveno-pučkom, iskazivao se kršćanski nauk i moralne vrijednosti. Biblijske teme i događaji prikazivani su izvedbama na sceni i to na način da bi ih narod osmislio ili bi ih pak preuzimao iz brojnih apokrifa i hagiografija.⁴⁸ Početci ovakve liturgijske drame datiraju već iz 10. stoljeća, a svoj veliki uzlet doživljavaju već u 12. i 13. stoljeću. Glavna je zadaća ovakvih predstava didaktičnost i edukativnost.⁴⁹ U Hrvatskoj ih nazivaju *skazanjima* ili *prikazanjima*.⁵⁰

6.2. Čuvanje Gospodinova groba

Ovaj je običaj vezan za Uskrs i srednjovjekovnog je podrijetla. Sama njegova tradicija prisutna je već dugi niz godina u Hrvata i trudom štovatelja nema namjeru nikada nestati. Na Veliki četvrtak, Božji grob cvijećem i svijećama, uređuju časne sestre, župljani ili crkveni službenici. U imotskim se Poljicima, na Veliki četvrtak u crkvi postavlja Isusov grob s Njegovim tijelom kojega uređuju žene. Međutim, o čuvarima Kristova groba, u hrvatskoj znanstvenoj literaturi napisano je veoma malo. Prema UNESCO-voj Konvenciji iz 2003. godine nematerijalna kultura je ključni segment prepoznavanja i definiranja kulturnih identiteta koji su osobito ugroženi⁵¹.

Govori se da je ovaj običaj star oko tristo godina. Da bi se moglo čuvati Gospodinov grob moralo se prije toga zavjetovati ili *pridbilužit*⁵². Stražari su mogli biti isključivo ljudi koji žive ili su porijeklom iz župe u Radobilji. Iz vlastitog iskustva mogu reći kako bi ih bilo oko četrdesetak i to većinom mladi ljudi između dvadeset i trideset godina, ali bilo je i onih starijih. Nekada se Gospodinov grob čuvao stojeći, a pokojni don Vice Vukušić je pronašao podatak da se to radilo sjedeći pa se ubrzo prihvatio običaj, ali samo nakratko. Grob bi se počeo čuvati od Velikog četvrtka ujutro kada bi se zavezala crkvena zvona pa sve do završetka obreda navečer. Kada svećenik zapjeva *Slava Bogu*, stražari padnu i ostanu tako nekoliko minuta praćeni znatiželjnim pogledima djece i odraslih. Zatim dolazi razvodnik sa dva stražara i budi ih riječima: „*Stražari Gospodinova groba, zašto spavate? Ustanite!*” A

⁴⁸Usp: Dragić, M. *Čuvari Kristova groba u crkveno-pučkoj baštini Hrvata*, 2009., str. 6.

⁴⁹Usp: isto.

⁵⁰Usp: isto.

⁵¹Usp: isto.

⁵² Pridbilužit – prijaviti se

oni bi odgovorili: „*Ne spavamo, prestrašili smo se. Uskrsao je!*” Onda bi se digli i ponizno izašli iz crkve. Čestitali bi jedan drugome Uskrs i vratili se na misu.⁵³

6.2.1. Stražari

Stražari nose kapu s frontinom, a na lijevoj strani kape svaki stražar ima po maslinovu grančicu, jer je to znak da čuvaju Isusa iz Nazareta.⁵⁴ Za vrijeme straže uvijek se postilo. Kako bi počela straža, pa dok bi završila, jeo se bakalar, riba, *ušćipci* i *plisnac*, kojeg bi nekoliko stražara pripravljalos⁵⁵. Kako kažu sami stražari, nikada nije bilo nikakvih problema jer se čuvanje Kristova groba smatralo najvećom mogućom časti. Sakupljali bi novac i namirnice za hranu. Nisu imali vlastitu prostoriju gdje bi boravili, već bi se rasporedili oko crkve ili mrtvačnice. Običaj je bio da se u svakom trenutku zna gdje je koji stražar.

O potpunom doživljaju ovog iznimnog običaja, svjedoči nam kazivanje:

Još od davnih vremena, naša župa ima običaj čuvanja Gospodinova groba. Govori se da je star negdje oko tristo godina, ali nitko sa sigurnošću ne zna kada je počeo. Da bi se čuvao Gospodinov grob, trebalo se zavjetovati. Broj stražara uvijek je bio neograničen, mogao je to biti tko je htio, ali uz prikladno ponašanje. Stražari su isključivo mogli biti ljudi koji žive ili su porijeklom iz naše župe. Stražara je uobičajeno bilo oko četrdesetak, većinom mladih ljudi između dvadeset i trideset godina. Kao dijete pamtim da se Gospodinov grob čuvao pred velikim oltarom u staroj župskoj crkvi. Župnik naše župe, pokojni don Vice Vukušić kupio je današnji Gospodinov grob negdje između 1950.-1954. godine, a postavljao se u depužit, odnosno dio stare crkve sa sjeverne strane koji je malo izvučen vani...U to vrijeme, Gospodinov grob se čuvao stojeći. Pokojni don Vice Vukušić našao je u crkvenim knjigama podatak da se Gospodinov grob čuvao sjedeći pa se prihvatio taj običaj, ali samo neko kratko vrijeme. Do 1953. godine, stražari su imali lovačke puške s kojima bi stražarili kod Gospodinova groba. Pod pritiskom komunističke vlasti, nije se više smjelo stražariti s njima, već su zaplijenjene. Tad se odlučilo napraviti drvene puške, a koje je izradio pokojni Špiro Zečić, stanovnik Blata na Cetini. Za divno čudo od vlasti nismo imali nekih velikih problema, iako je bilo sitnih provokacija na račun čuvanja. Čvrsti i postojani, odbili bi svaku

⁵³ Ivona Balić zapisala 2015. godine u Katunima.

⁵⁴Usp: Dragić, M. *Čuvari Kristova groba u crkveno-pučkoj baštini Hrvata*, 2009., str.11.

⁵⁵Usp: isto.

ideju koja bi išla u prilog ukidanja našeg starog i lijepog običaja, ljubomorno čuvajući tradiciju koju su nam naši očevi ostavili u baštinu.

Gospodinov grob bi se počeo čuvati od Velikog četvrtka ujutro, kada bi se zavezala crkvena zvona, sve do završetka obreda navečer, a preko noći se ne bi čuvao nego bi se crkva zatvarala. Jedno vrijeme, bio je običaj pranja nogu na Veliki četvrtak, ali trajao je vrlo kratko. Na Veliki petak, ujutro, oko 6 sati, došla bi smjena koja je bila na redu i nastavila čuvati cijeli dan, odnosno sve do završetka obreda navečer. Stražari su kupili za hranu. Svaki bi dao isto, a dala bi i crkva. Onaj tko bi prvi put čuvao Gospodinov grob morao je dati nešto simbolično, čistiti bakalar i krumpire i cijepati drva. Stražari nisu imali prikladnu prostoriju gdje bi stali, već bi dio boravio oko mrtvačnice, a neki bi bili u crkvi ili u krugu crkve. Važno je naglasiti da su stražari ozbiljno shvaćali svoj zavjet. Svi bi bili na okupu, a samo onaj koji bi pitao razvodnika straže, mogao je otići. Znalو bi se uvijek gdje je koji stražar. Tu bi pripremali jelo, a nakon toga bi se čitao plač. Kako je u to vrijeme župa bila dosta naseljena, više nego danas, u novoj crkvi, koja je bila znatno manja nego današnja, bi se stvorila velika gužva pa bi se morao održavati red jer su ljudi bili radoznali i svatko je htio vidjeti svoga kako stražari. Stražari su morali učiniti red kroz sredinu crkve da bi smjena koja je bila na redu mogla nesmetano zamijeniti smjenu koja je na dužnosti. Bilo je određeno tko bi pjevao čije riječi osim što se znalo da bi Isusove riječi pjevao župnik, a riječi pisca puk. Za vrijeme plača kad bi župnik rekao "Udrimo Barabana, branimo Gospodina!", narod, koji bi ponio šibe, stao bi njima udarati po zidovima. Kasnije se taj običaj ukinuo. Nakon plača bio bi odmor 15 minuta, a zatim bi se obred nastavio. Stražari bi se poredali u kolonu po dva noseći svijeće, a dva su stražara bila određena za nositi verale, dok bi dva ostala na smjeni u crkvi.

Svećenik bi s Presvetim oltarskim sakramentom započeo procesiju. Iza njega stražari sa feralima i svijećama, a iza njih narod. Djeca bi imala škrđajice kojma bi škrđala do mile volje. I crkva je imala svoje škrđajice, kao i danas, a jedan stražar bi bio zadužen za njih. Djeca bi živjela za taj dan, natjecala bi se čije su škrđajice bolje i jedva čekajući Veliki petak da ih isprobaju. Procesija bi išla oko groblja, a jedno vrijeme tadašnja komunistička vlast zabranila je procesiji put oko državne ceste. Ni tu noć stražari ne bi ostajali u crkvi već bi došli u subotu ujutro oko šest sati i nastavili čuvati sve dok ne bi zazvonila crkvena zvona, a to bi bilo oko deset sati ujutro. Kasnije se uvelo da stražari čuvaju cijelu subotu sve do navečer kada bi zazvonio Slava vječni. Tada bi svi stražari bili poredani. Kada bi svećenik zapjevao Slava Bogu i tad bi stražari popadali, a onaj tko bi ih budio, a to je bio razvodnik, došao bi do njih i budio ih riječima „Stražari Gospodinova groba, šta spavate, ustanite!”, a

stražari bi odgovorili: „Ne spavamo, prestrašili smo se. Uskrsao je. Nije ovdje” Tada bi ustali i zajedno sa stražarima koji su stajali u redu izišli žurno vani govoreći uglas: „Uskrsao je!” U stara vremena čuvalo bi se po pola sata, dva stražara u paru, a kasnije bi se prešlo na petnaest minuta. Kao dijete čuo sam da je u stara vremena bilo samo dvanaest stražara koji su čuvali Gospodinov grob i razvodnik. U prvo vrijeme samo oni stražari (dvojica) koji su bili na straži bi padali. Posebno je bilo zanimljivo odrediti tko će padati jer se nije točno znalo kada će župnik zapjevati Slavu. Kada bi župnik zapjevao Slavu, stražari bi popadali, a narod koji je bio u crkvi nosio je sa sobom malo vode i tada bi se umio. Poslije svete mise otišli bi u župsku kuću gdje bi se pripremila večera za stražare. Sjećam se da su tada pokojni Ante Divić i pokojni Šimun Divić obično za stražare pripremali pečeno, a Mirko Divić, kao razvodnik straže, donio bi svoju harmoniku i svirao sve dok se stražari ne bi rastali.

Otvaranjem nove crkve u kolovozu 1970. godine stražarenje se nastavilo ispred svetohraništa, s lijeve strane oltara. Uvjeti boravka stražara u crkvi znatno su se poboljšali. Dobili su svoju prostoriju u kutu crkve gdje bi se okupljali i boravili kada nisu na dužnosti. Zadnjih se godina običaj promijenio. Stražari bi došli na Veliki petak i rasporedili se na smjene, a smjene bi počele između 19.30 i 21. sat, ovisi kada bi završilo ljubljenje križa i počela procesija. Prva bi smjena išla na dužnost, druga je bila u pripravnosti, a ostali stražari išli bi u procesiju noseći verale i svijeće prateći svećenika, a narod iza njih. Od 1991. godine slobodno se ide državnom cestom bez ikakvih pismenih ili usmenih dozvola vlasti. Za hranu stražari skupe novac i kupe ju, a onda bi to spremale časne sestre u župnoj kući. Stražari cijelu noć stražare, subotu cijeli dan sve do ponoći. Iza toga dolazi druga smjena koja stoji sve dok svećenik ne zapjeva slava Bogu. Nekoliko minuta prije dovođenja druge smjene, svi se stražari poredaju po sredini crkve, s lijeva i desna i okrenu se jedan prema drugome. Kada svećenik zapjeva slava Bogu, stražari koji su na straži padnu i tako ostanu nekoliko minuta praćeni znatiželjnim pogledima djece i odraslih. Zatim se dignu i ponizno iziđu iz crkve u njihovu prostoriju praćeni ostalim stražarima. Tu čestitaju jedan drugome Uskrs i vrate se u crkvu u dva reda, svaki sa po jedne strane oltara slušati misu.

Koliko mi je poznato, mi smo jedna od četiri župe u Dalmaciji koja ima ovaj divan običaj pa ga i vjernici iz ostalih župa znaju doći vidjeti. Posebno treba naglasiti da stražare i ove naše običaje potpuno podržava župnik don Većeslav Šupuk koji se zalagao da naši običaji

zažive punim sjajem i ljepotom, da ih nikad ne izgubimo i zaboravimo. Ponosni smo i čast nam je čuvati vjeru i običaje naših djedova i pradjedova.⁵⁶

6.2.2. Velika Gospa

U Katunima se najviše štuje blagdan Velike Gospe. To je dan svetkovine Uznesenja Blažene Djevice Marije na nebo. Slavi se 15. kolovoza. O važnosti ovog blagdana govori i sam naziv župe u Katunima, *župa Uznesenja Blažene Djevice Marije*. Na taj dan se obilježava tzv. *dernek*. Ljudi iz okolnih krajeva dolaze prvo na svetu misu, onda slijedi svečani ručak i fešta koja traje dugo u noć. "Veliki blagdan, bogoljstvo u crkvan, brgulje po selin. Iđe puno svita iz Poljica bosonoga na zavit Gospi u Sinju."⁵⁷ Ostali poznatiji blagdani Božić, Uskrs, Mala Gospa, sv. Josip.

7. Vjerska usmena lirika

U ovu skupinu spadaju: molitvene pjesme, prenja, vesificirane legende. Kako navodi Marko Dragić u svojoj knjizi⁵⁸, postoje brojni izvori kojima je dokazan utjecaj Rimljana na Hrvate. Već u sedmom stoljeću, prihvaćaju kršćanstvo i europsku kulturu. Činjenica jest da su svećenici iz Rima dovedeni na naše prostore s ciljem pokrštavanja Hrvata. Naša vjerska usmena lirika može se pratiti od trinaestog stoljeća pa sve do današnjih dana. To su pjesme koje predstavljaju svijest o dubokoj religioznosti hrvatskog katoličkog puka *koji je svoju vjeru i običaje sačuvao kroz stoljeća i pod tuđinskom i pod nenarodnom vlašću*⁵⁹.

Obzirom na to da se prema crkvenom kalendaru vrijeme dijeli na Advent, Božić, Korizmu, Uskrs i Vrijeme kroz godinu, dolazi do još jedne podjele: 1. Adventske i božićne. 2. Korizmene i uskrsne. 3. Svetačke. Toj klasifikaciji mogu se dodati⁶⁰: Molitvene pjesme Isusu, Molitvene pjesme Mariji, Jutarnje, Večernje, Obredne, Prigodne, Općinske (pripоруke).

⁵⁶Kazao je Marko Kovačević pok. Mirka, 2001. godine, rođen u Kreševom Polju. *Radobilja*, list župe Uznesenja UBDM Katuni – Kreševo, god. II. 2001. br. 1 (3)

⁵⁷ Ivanišević, F. *Poljica, narodni život i običaji*, 2006., str. 377.

⁵⁸ Usp. Dragić, M. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, 2008. str. 128

⁵⁹ Isto.

⁶⁰ Usp: Dragić M. *Duša tilu besidila* 1997.

7.1. Irudica

Irudica⁶¹ je u narodnoj predaji demonsko biće, krivo za smrt svetog Ivana Krstitelja. Iz tog razloga, sveti je Ilija progoni i *bije* munjama. Preobražava se u mačku i bježi svijetom, izbjegavajući gromove jer ako je udari, ubit će je. U Poljicima se vjerovalo da sveti Ilija gromovima puca za irudicom (đavlinom) kako bi je smaknuo⁶². Ljudi su prema narodnom vjerovanju smatrali kako donosi olujno nevrijeme. Današnjih dana, irudice su posve nestale iz narodnog pripovijedanja. Irud (Irudan) u tradiciji Hrvata je kralj Herod. Po predaji⁶³ između svetog Ivana Krstitelja i Heroda postojalo je prijateljstvo. No, uzevši ženu brata Filipa Herodijada, sveti Ivan kori Heroda, a ovaj ga baca u tamnicu. Na proslavi Herodova rođendana, pojavljuje se Irudičina kćerka iz prvog braka. Ostao je očaran njome pa joj je obećao ispuniti jednu želju. Kako ona nije znala, pitala je majku, a ona joj je rekla da traži glavu Ivana Krstitelja. Herod joj je ispunio želju i to u Novom zavjetu svjedoči Matejevo i Lukino evanđelje.⁶⁴

Ide križić po nebu

Ide križić po nebu

Za njim Diva Marija,

svoga Sina molila:

Ući Sine doipra,

Isus Petru ključe da.

Da otvori svetin raj

di anđeli balaju

di vrđoli igraju

Biži, biži irudice,

⁶¹ Usp: Dragić, M., *Starinske molitve u šibenskom zaleđu*, 2014., str. 291.

⁶² Usp: Ivanišević, F.: *Poljica, narodni život i običaji*, 1987. str. 555.

⁶³ Usp: Dragić, M., *Starinske molitve u šibenskom zaleđu*, Godišnjak Titius, 5-6, 2014., str. 292.

⁶⁴ O tome više: Dragić M., *Irudica u hrvatskome folkloru*, Croatica et Slavica Iadertina, 13 (1), Zadar, 2017. 135-155.

*majka ti je poganica,
od Boga prokleta
od svetoga Ivana sapeta.*⁶⁵

Zdravo prisveta

*Zdravo prisveta
Marijo, Majko
Božja Kraljice,
Nebeska vrata rajska
Gospe svitla osobita
Divice čista i pričista
koja si začela Isusa
Sina bez grija.
Gospe draga koja si porodila
Otkupitelja, Spasitelja,
kojemu nema ni jedne sumnje,
Ti se moli za nas i oslobodi nas
Sveta, slavna, divna Bogorodice
koja bivaš u svome obećanju
Isukrsta.*⁶⁶

Nediljice milosna

⁶⁵ Kazivala Ive Laušić ud. Bože, List župe Uznesenja BDM, Katuni – Kreševo, god. V. 2004. br. 1 (11)

⁶⁶ Kazivala Ive Laušić ud. Bože, List župe Uznesenja BDM, Katuni – Kreševo, god. V. 2004. br. 1 (11).

*Nediljice milosna
vele li si kriposna
i u krvi krvena
i u putu pučena
Ti nam kaži putiče
ispod zele gorice
i studene vodice
di no gora škripuče,
Majka Sina nju njušće
u studenoj kameri
kamera se otvara
kamera se zatvara
Uzme sina Diva svoga
Odnese ga na more
na moru je velik plot
pomoga nas Isus Bog.
Ilija odgoni koji grome odgoniš.
Dragi Bože oslobodi
nas od svakoga zla. Amen.⁶⁷*

Crkvica se gradi

Crkvica se gradi

⁶⁷ Kazivala Ive Laušić ud. Bože, List župe Uznesenja BDM, Katuni – Kreševo, god. V. 2004. br. 1 (11)

Tamjanom se kadi

u njoj Gospe kleči

iza srce ječi

bijele ruke lomi

grozne suze roni

Zašto Gospe klečiš

Zašto Gospe ječiš

Kako neću klečat

Kako neću ječat

Imala sam sina jedina

Dodoše đinovi

Pasje majke sinovi

pa mi ga oteše

na križ ga propeše

muku mu zadavaše

čavle mu utravaše.

Ko bi ovu molitvicu govorio

tri bi duše saranio

jednu dušu oca svoga

jednu za majku svoju

jednu dušu za spasenje svoje.

Amen.⁶⁸

7.2. Ostale vjerske molitve

Sljedeće molitve⁶⁹ koje ću navesti vrijedne su pažnje iz dva razloga⁷⁰: prvi zbog *prenošenja vjere* koju su sačuvale naše *babe* i *didovi*, a drugi razlog jest čuvanje običaja *starih*. Prvi naglasak, duhovne je i teološke naravi. Crkva vidi veliku vrijednost pri strpljivosti i kršćanskoj smirenosti u nepopravljivim prilikama života, potpunom prepuštanju Bogu, shvaćanje smisla križa u svakodnevnicu te općenito u pokornom načinu života. Očito je kako je izvor pučke molitvene pobožnosti isti i u službenoj liturgijskoj molitvi Crkve, ali za razliku od nje, puk je te sadržaje prilagodio svom smislu izražavanja kršćanske vjere. Pri čitanju ovih molitava važno je naglasiti težnju *čuvanja običaja starih*, koju vrijedno i pažljivo njeguju vjernici šireg prostora Katuna i to već dugi niz godina. Ističe se višestoljetna tradicija koja se isprepliće s osjećajima župljana i njihovih obitelji.

„(...) babe i didov, ili didovi i babe, bili su vjerni čuvari i prenositelji tih molitava, nerijetko lirskih i dirljivih, čak ganutljivih, uvijek jednostavnih. Sve te molitve nose u sebi iskonski osjećaj o važnosti da se preko molitve prenosi vjera, da se čuva kršćanski moral, jača duša svakog vjernika, povezuje kršćanska obitelj i izražava duh hrvatskog narodnog bića koji je duboko obilježen kršćanstvom...ovakve molitve temelj su na kojemu je građena naša stara kršćanska književnost.”⁷¹

Jutarnje molitve

Fala ti, moj Bože

Fala ti moj Bože što si mi da dočekat ovi dan.

Molin te daj da danas Tebi budu ugodne

moje misli, riči, dila i trpjenje ovoga dana.

⁶⁸ Isto.

⁶⁹ Molitve prikupio: Ante Tavrić, po kazivanju Nevenke Družić (ud. Ivana), Ane Bartulović (ud. Ante), Kate Balić, Mare Tavrić, Nede Balić (ud. Frane), Karmele Balić i Marije Babić (ud. Tome)

⁷⁰ Usp. Škunca, fra Bernardin: *Uvod: Babine i didove molitve*, pučki molitvenik za sve uzraste na zavičajnoj ikavici 2018. str. 7.-8.

⁷¹ Škunca, fra Bernardin: *Uvod: Babine i didove molitve*, pučki molitvenik za sve uzraste na zavičajnoj ikavici, 2018. str. 10.

Bože moj, naminjujem Ti sve svoje misli

i riči i dila i trpjenje ovoga dana

na Tvoju slavu i svoje dobro.

Po Kristu Gospodinu našem. Amen.

Večernje molitve

Prije spavanja

Evo iden leć,

ne znan oću ustat moć.

Uziman Boga za oca,

a Gospu za majku,

anđela za stražara moga.

O anđele moj, čuvaru moj,

koji si me čuva ovaj dan današnji,

čuvaj me i ovu noć noćasnjju.

Noć u pomoć, dan u napredak,

da mi duša ne pogine,

da mi tilo počine. Amen!

Molitve u nedilju svetu

Molitva prid ulaz u crkvu

Faljen Isus, zvor⁷²nebeski, u tebi je

križ prisvitli.

Križu ću se poklonit,

Bogu ću se pomolit.

Na me voda, s mene griji.

Sveti Petre ti me 'driši.

Molitve za Veliki petak

Daj da rado za te patin

Kriste srićo mojih dana

biti s Tobon bičevan(a)

to ja želin, to mi daj.

Popjuvan(a) s Tobon bit

i sa spužve ocat pit,

to je za me slatki raj.

Daj mi svoju oštru krunu

i ispiti čašu žući punu,

zlobnog svita gorko ruglo.

Daj da rado za Te patin

i rado Te u smrt pratin

noseć s Tobon križ Tvoj svet. Amen.

⁷² Zvor - lokalni izraz za zvon-zvono.

Molitve u svako vrime

Gospode Bože moj

Grišan san čovik tvoj,

Gospode Bože moj.

Osićan jubav Tvoju,

a ja san samo grišan čovik,

Gospode Bože moj.

Ja, grišni sluga tvoj,

molim te, Gospode Bože moj,

grije moje sve ukloni,

duši mojoj mir pokloni.

Dok dolinon suza hodin

Tvojon ja se rukon vodim

i duhovno zdravje molim,

i tilesno, ako je voja Tvoja.

Smiluj se meni, Gospode Bože moj,

grišni i virni sluga sam tvoj,

o Gospode, Bože moj.

Molitve Gospi Blaženoj

Oj dušice ranjena

Di 'no voda vrlica

unde kleči Divica,

na glavi joj krunica.

Bile ruke umiva,

Grišne duše doziva:

Oj dušice ranjena,

drž se moga ramena,

za Isusa ranjena.

Kad zemljica prosvitli,

Diva sinka porodi.

Svakon dođe veseje,

mojoj duši spasenje.

Molitve za pokojne

Pokoj vični daruj im Gospodine

Prigni Gospodine uho svoje

molitvama mojin,

da ja koja(i) smirno molin

milosrđe tvoje

za duše svih mojih mrtvih

kojima si naredio da pođu sa ovoga svita

postaviš ih u misto pokoja i svitlosti,

učini ih drugaricama svojih svetaca.

Po Kristu Gospodinu našem. Amen.

Pokoj vični daruj njima Gospodine

i svitlost vična svitlila njima zauvik. Amen.

8. Ganga

Kao jedno od važnijih kulturnih djela, a i događanja, u Katunima mogu se izdvojiti upravo gange. Ganga je hrvatska tradicionalna narodna pjesma. Oblik višeglasnog napjeva u hrvatskom folkloru. O njezinoj važnosti govori i činjenica da je proglašena zaštićenom kulturnom baštinom. Postoje brojni stihovi koje kazivači pripovijedaju, brojni nemaju estetsku funkciju, ali ipak pripadaju pučkoj književnosti. Tako da postoje srodni oblici pjevanja⁷³: bećarac, ojkalice i rere. Pjevaju se u raznim prigodama, a neki od dvostihova imaju važnu umjetničku i životnu funkciju. Ganga je dvopjev. Jedan vodeći glas govori riječi dok ostali prate pjevača, *gangaju* ispjevavanjem samoglasnika *e* i *o*. U Šestanovcu se održavaju festivali gange, rere i ojkavice. Mnoga sela tu svake godine nastupaju, a ni Katuni nisu iznimka. Nastupaju pod imenom *Gangaši župe Katuni – Kreševo*. Uspjela sam prikupiti i zapisati nekoliko primjera koji se već generacijama *opjevavaju* po Katunima⁷⁴.

„Gango moja, pivao te ne bi

da se nisam rodio u tebi.“

„Udat ću se, majko, u Katune,

di ono ore magare i june.“

„Merćepuša jesam bećaruša,

ko me voli, ljubav nek okuša.“

⁷³Usp: Dragić, M. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* 2008. str. 127.

⁷⁴Sljedeće gange ispriopovijedili su mi redom: Petar Balić, rođen 31. listopada 1964. godine u Katunima, Stipan Balić, rođen 17. lipnja 1933. godine u Katunima, Ivka Balić, rođena Merćep, 13. rujna 1939. godine u Katunima i Ivan Balić Šamin, rođen 24. lipnja 1926. godine u Katunima

„Reci mali, materi da muči,
ako neće, počet ću je tući.“

„Namigni mi mali priko vatre,
da se moja ne osjeti mater.“

„Poljubi me i zagrli diko,
samo pazi da ne vidi niko.“

„Misle momci da cure ne znaju,
stare gaće pod novima imadu.“

„Časti Cisto kukuruza neću,
sladi mi je ječim na Lovreću.“

„Oj parice neću ti ga dati,
nek je mladi, ja ću ga čekati.“

„Sitit ćeš se majko moje rađe,
kad me sreća iznenada nađe.“

„Mala moja ako imaš dušu,
izađi mi gola na Prpušu.“

„Gango moja, gangala te lola,
svake noći iza mojih dvora.“

„Mala moja, ujela me buva,
počeši me nogom iza uva.“

9. Znamenite osobe iz Katuna

O tome da su Katuni značajno selo govori niz podataka o poznatim osobama koje su rođene u Katunima ili pak vuču podrijetlo iz ovog kraja. Možda je najpoznatija osoba koju bi trebalo spomenuti fra Karlo Balić. Rođen je 6. prosinca 1899. godine kao Lovre Balić. 1912. godine ulazi u Franjevačko sjemenište u Sinju, a 1917. godine u novicijat franjevačkog samostana na Visovcu. Ubrzo postaje članom franjevačke provincije Presvetog Otkupitelja sa sjedištem u samostanu Gospe od Zdravlja u Splitu. Svoju prvu svetu misu služio je na blagdanu Velike Gospe u staroj crkvi, u rodnim Katunima. Na sveučilištu u Belgiji *Universite de Louvain* dobio je naslov *doktor svetog blagoslovlja*. U Rimu je ostao do svoje smrti, 15. travnja 1977. godine. Crkvene vlasti su 21. travnja iste godine dozvolile da bude po želji pokopan u novoj crkvi, u Katunima, posvećenoj Blaženoj Djevici Mariji, Posrednici svih Milosti. Upravo je on gradio tu crkvu, skupljajući po cijelom svijetu priloge za njenu izgradnju. Također, u njegovu čast dano je ime osnovnoj školi u Šestanovcu.

Josip Kekez, vrlo značajan hrvatski kroatist, osobito za hrvatsku usmenu književnost, filolog, povjesničar književnosti i folklorist. Matko Marušić (hrvatski književnik i liječnik), Joško Marušić (karikaturist), Marko Merčep (junak Viške bitke), Kruno Vukušić (svećenik i izdavač Hrvatskog katoličkog kalendara), Tomislav Merčep (političar), Gordan Družić (akademik), Vicko Maslov (novinar i publicist), Ivo Nejašmić (demograf) i Bože Vukušić (publicist).

Ovaj popis znamenitih osoba ne bio bio potpun bez sada umirovljenog svećenika u župi Uznesenja Blažene Djevice Marije, don Većeslava Šupuka. Doista, Katuni su puni priča o ovom župniku, a na moju sreću i ja sam ga imala prilike upoznati i slušati njegove propovijedi koje su doista bile posebne. Bez njega sela Katuni i Kreševo ne bi bila ono što su danas. Zaslužan je za izgradnju najveće krunice na svijetu i to od drvenih *balota*, tisuću metara dug Križni put koji završava visokim križem na vrhu Gradine, obnovu crkve i izgradnju novog visokog zvonika. Jedno je sigurno. Katuni nikada neće zaboraviti svećenika koji se svojski trudio da ljudi ne zaborave kulturu i običaje svojih starih. Za njim ostaju mnoga dovršena, a i ona nedovršena djela koja će biti vječna, baš poput njegove pojave. Katuni su dali mnoge vrijedne javne i kulturne djelatnike, profesore, književnike, svećenike, ali i brojne samozatajne osobe za koje se malo zna, a koje su dosta doprinijele općem dobru.

10. Arhaizmi

A

Adet – običaj, navika

Ajvan – stoka

Amanet – ostavština

Ambar – spremište za žito

Averim – pohvala

B

Bandira – zastava

Batli – ohol

Belegija – brus na drvenom dršku

Bericet – sreća, blagoslov

Besida – riječ, obećanje

Bešika – drvena kolijevka

Beteg – bolest

Bijandžija – jahač, konjanik

Biljac – vuneni stupani pokrivač

Bronzin – bakreni lonac za kuhanje

C

Cera – boja lica

Canjak – drvena zdjela iz koje se zajedno jelo

Caus – vođa svatova

Č

Čemer – svod od kamena

Čerek – četvrtina

Češagija – četka za timarenje stoke

Čikara – šalica

Ć

Ćaro – čisto, jasno

Ćeif – želja, zadovoljstvo

Ćutiti – osjećati

D

Dernek – slavlje

Dogana – carina

Dotarica – udavačica s mirazom

Dotrina – vjeronauk

DŽ

Džebana – streljivo

G

Gavan – bogataš

Gnjat – skočni zglob

I

Inglenda – šala

Intrada – ljetina, urod

Izba – sobica

J

Jačerma – kaput bez rukava i kopčanja

Jaka – ogrlica, kragna

Jedžek – jelo, obrok

K

Kablič – dublji sud za mlijeko

Kajas – široki remen od sablje

Kalada – mali oblak

Kanap – zemljišna mjera, dan oranja

Kandžija – bič

Krač – stanje teške bolesti, nepokretnost

Kumparan – gornji muški odjevni predmet

L

Lumin – svijeća za mrtve

M

Mašklin – trnokop

Maše – kliješta za hvatanje žara

Mazija – užareno željezo, čelik

Mejana – krčma

N

Nita – dio tkalačkog stana

O

Obor – prostor pred kućom

Okoprčan – okretan, spretan

P

Pendžer – prozor

Pištula – crkveno čitanje

Popiketati – obilježiti

Prčija – miraz

Preda – ispredana nit

Pržun – zatvor

R

Reloj – sat

Rešma – oprema za konja

Roguša – mjera

Ršum – oluja, urnebes

S

Saija – poštar

Salidž – popločan dio pred kućom

Sevap – dobro djelo

Slemav – trom

Sputno – mudro

Srg – motka za vješanje robe

Stupa – valjalo za platno

Sumisica – žito raznih vrsta, smjesa⁷⁵

⁷⁵ Po kazivanju Petra Merćepa za Radobilju, list župe Uznesenja BDM, Katuni – Kreševo, god. V. 2004. br. 1. (11) Usp. Marko Dragić, Helena Dragić, *Leksik hrvatske usmene književnosti*, Suvremena pitanja, časopis za prosvjetu i kulturu, br. 5, Matica hrvatska, Mostar, 2008., 89-112.

11. Zaključak

Kulturu nekog naroda moguće je definirati kao sveukupan način života i mišljenja jedne ljudske zajednice. Prema Jasni Čapo Žmegač ona uključuje *sustave mišljenja* (znanje i vjerovanja) koje ljudi slijede, zatim *sustave konkretnih ponašanja* i djelovanja u društvu te sve *proizvode ljudske djelatnosti* (sva materijalna dobra). Radi se o definiciji kulture kao gore navedenom, načinu života i razmišljanja, a ne kao umjetničkih proizvoda (književnih, glazbenih, likovnih) određenih viših društvenih skupina. Današnje usmenoknjiževno stvaralaštvo pokazuje kako književnost ne moramo nužno pronaći samo u knjigama. Ona je prisutna svugdje oko nas: u predajama koje prepričavamo kao vlastite doživljaje, u vicevima, u pjesmama koje pjevamo, u uspavankama kojima uspavljujemo djecu pa čak i u poslovicama koje smo čuli u djetinjstvu i pamtimo ih čitav život, navodi Jasna Čapo Žmegač. Usmena književnost zadovoljava drugačije i osnovnije životne potrebe nego pisana književnost. Predstavlja dio kulturnog naslijeđa kojeg je hrvatski narod njegovao od samih svojih početaka. Iz vremena kada su ljudi bili nepismeni i bespismeni, uspješno se sačuvala predaja i ono naslijeđe koje je staro koliko i sama svijest o pripadnosti hrvatskom narodu i kulturi. Usmena se lirika u svim životnim prilikama i zadovoljavala je sve potrebe svojih korisnika kao i slušatelja, koji bi dalje poput nekog začaranog kruga, usmeno prenosili dalje idućim, novim naraštajima.

Nakon završetka pisanja ovog rada osjetila sam u isto vrijeme i sreću i tugu. Bila sam sretna zbog novostečene povezanosti sa svojim rodnim krajem i svim ljudima koje sam ispitivala sve do najsitnijih detalja. Malo više sam upoznala njihov način razmišljanja i pogled na svijet, čak sam i shvatila zašto se toliko trude, što mi je do nedavno bilo nepojmljivo. Oni samo žele održati *moje* Katune živima, vječnima. Ono što bi trebali svi mi mladi. Ondje gdje sam osjetila tugu vjerojatno je sam završetak ovog nezaboravnog iskustva. No to ne mora nužno značiti kraj. Obzirom na kvalitetu ljudi, danas bi *mi* trebali vratiti život i dušu selu jer su nas za to zadužili naši preci. Svima nama se ponekad čini da vrijeme prolazi presporo da nema smisla u životu osim ako istinski ne uživamo u njemu. S druge strane, čini mi se da zapravo shvatimo prolaznost života i njegovu manjkavost u vremenu. Mi, koji želimo očuvati baštinu našeg kraja nikada ne smijemo zaboraviti ono što su baštinili naši preci na mucu, patnjama i žrtvi. Jer naposljetku, tko želi ostati zaboravljen kada ga više ne bude? Da se izbriše svaki naš trag i da nas se po ničemu ne pamti? Mislim da to nitko ne želi.

Zato je važno očuvati svoju tradiciju, svoje običaje i svoju baštinu. Svoju usmenu književnost.

Izvori

Vlastiti terenski zapisi

Popis kazivača:

Ivan Balić Šamin

Ivka Balić, rođena Merćep

Petar Balić

Stipan Balić

Literatura

1. Bošković Stulli, Maja, Zečvić Divna: *Usmena i pučka književnost*, knj.1 u: *Povijest hrvatske književnosti*, Mladost, Zagreb, 1978.
2. Čapo Žmegač, Jasna i sur; *Etnografija*, Matica hrvatska, Zagreb, 1998.
3. Dragić, Helena, *Apelativi u toponimiji stolačkog kraja*, Školski vjesnik: časopis za pedagoškijsku teoriju i praksu 62 (1), Split 2013.
4. Dragić, Marko, *Tradicijske priče iz Zagore*, Književni krug Split; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2017.
5. Dragić, Marko, *Suvremena etnografija usmenih lirskih pjesama u Ogorju i okolici*, Župa Ogorje (Putovima života i vjere između Svilaje i Moseća), Kulturni sabor Zagore et. alt. Split, 2017. 499-522.
6. Dragić, Marko, *Suvremena etnografija vjerske usmene lirike u metkovskom kraju*, *Hrvatski neretvanski zbornik 9*, Društvo Neretvana i prijatelja Neretve u Zagrebu, Zagreb 2017. 245-264.
7. Dragić, Marko, *Irudica u hrvatskome folkloru*, *Croatica et Slavica Iadertina*, 13 (1), Sveučilište u Zadru, Odjel za kroatistiku i slavistiku, Zadar, 2017. 135-155.
8. Dragić, Marko, *Povijesne i etnološke predaje o ljubuškom kraju*, *Motrišta 92*, Mostar 2016. 25-61.
9. Dragić, Marko, *Starinske molitve u šibenskom zaleđu*, *Godišnjak Titius*, 5-6, Filozofski fakultet Split, 2014. 285-300.
10. Dragić, Marko; Sunara, Nikola, *Suvremeni zapisi tradicijske baštine u Ceri*, *Zbornik radova Filozofskoga fakulteta u Splitu*, 5, Split, 2012. 155.-174.

11. Dragić, Marko, *Čuvari Kristova groba u crkveno-pučkoj baštini Hrvata*, Ethnologica Dalmatica, Etnografski muzej Split, 17 (1). Split, 2009. 5-32.
12. Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2008.
13. Dragić, Marko, *Etnografsko-filološki prinosi tradicijskoj kulturi drniškoga kraja*, Godišnjak Titius, 1. Split 2008. 167-205.
14. Dragić, Marko; Dragić, Helena, *Leksik hrvatske usmene književnosti*, Suvremena pitanja, časopis za prosvjetu i kulturu, 5, Matica hrvatska, Mostar, 2008. 89-112.
15. Dragić, Marko, *Duša tilu besidila*, (Hrvatske pučke molitvene pjesme iz Bosne i Hercegovine), Mala nakladna kuća Sveti Jure, Baška Voda, 1997.
16. Dragić, Marko, *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, lirika, epika, retorika*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo, 2006.
17. Dragić, Marko, *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo 2005.
18. Ivanišević, Frano, *Poljica, narodni život i običaji*, reprint izdanja JAZU iz 1906. i neobjavljena građa, Književni krug Split, Split 1987.
19. Kekez, Josip, *Usmena književnost*, u Škreb – Stamać, Uvod u književnost, IV. Poboljšano izdanje, Globus, Zagreb, 1986.
20. Kežić Azinović, Anita; Dragić, Marko, *Demonološke predaje Hrvata u Ljubuškom. Hercegovina*, godišnjak za kulturno i povijesno naslijeđe, br. 20. Mostar 2006. 63-88.
21. Kutleša, fra Silvestar, *Život i običaji u Imockoj krajini*, Matica hrvatska ogranak Imotski, Imotski 1997.
22. *Poslovice, zagonetke i govornički oblici*, priredio Josip Kekez, SHK, MH, Zagreb 1996.
23. *Pučki molitvenik za sve uzraste na zavičajnoj ikavici – Babine i didove molitve*, priredio fra Bernardin Škunca. Župa Uznesenja Blažene Djevice Marije. Katuni – Kreševo 2018.
24. Petar Skok *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, sv. II, 1972.,
25. Soldo, Josip Ante; Župa Radobilja. Franjo Kluz: Omiš, 1970
26. *Radobilja* list župe Uznesenja UBDM Katuni – Kreševo, god. III. br. 1 (6)
27. *Radobilja*, list župe UBDM, Katuni – Kreševo, god. IV. Velika Gospa, 2003. br. 1 (9)
28. *Radobilja*, list župe Uznesenja UBDM, Katuni – Kreševo god. III. Velika Gospa, 2002. br. 2 (7)
29. *Radobilja*, list župe Uznesenja BDM, Katuni – Kreševo, god. V., 2004. br. 1 (11)
30. *Radobilja*, list župe Uznesenja UBDM Katuni – Kreševo, god. II. 2001. br. 1 (3)

Mrežni izvori

<http://prubic.tripod.com/pages/indexhr.htm> (pristupljeno 20.6.2018.)

<https://smn.hr/katuni-kresevo> (pristupljeno 20.6.2018)

<http://prubic.tripod.com/pages/indexhr.htm> (pristupljeno 20.6.2018)

USMENOKNJIŽEVNA BAŠTINA U ŽUPI RADOBILJA

Sažetak

Ovaj rad predstavlja višemjesečnu sintezu prikupljanja podataka od strane sumještana i pažljivo bilježenje prikupljenog. Usmena je književnost najstarija i najdugotrajnija vrsta književnosti. Sustav usmene književnosti čine: lirske pjesme, epske pjesme, priče, drama, retorički oblici, poslovice i zagonetke. Ta je vrsta književnosti iznimno važna sastavnica nematerijalne kulturne baštine. Rad je podijeljen na nekoliko tematskih cjelina: povijesna i životna okosnica župe Radobilja, zanimljiv običaj čuvanja Gospodinova groba, predaje od kojih se najviše ističu one vezane za vile i vukodlake, mnoge pučke pjesme, gange, brojalice, zaključno sa znamenitim osobama iz Katuna i ponekim arhaizmima. Postavila sam si cilj da u ovom radu prikažem činjenice i naglasim ljepotu, budućnost i sve ono što krasí selo Katune, kao i cijelu župu Radobilju. Katuni predstavljaju područje naseljavano od velikog broja ljudi, još od davnih dana i koji su imali veliki utjecaj u svim povijesnim razdobljima. Za razliku od ostalih krajeva nisu nikada izgubili svoj povlašteni položaj, ali su ipak bili izloženi utjecaju zapadnjačkih i mediteranskih kultura te postali pravo sjecište raznolikosti. Izrazito sam ponosna što mogu reći da su Katuni najbolji primjer višestoljetne borbe za očuvanje baštine te jedan maleni dio hrvatskog naroda koji može dati velike ljude i istinske heroje.

Ključne riječi: župa Radobilja, Katuni, običaj čuvanja Gospodinova groba, irudica, ganga

ORAL LITERARY HERITAGE OF RADOBILJA PARISH

Summary

This research paper presents a multi-month synthesis of data collection and careful recording of the collected data. Oral literature is the oldest and most enduring type of literature. The system of oral literature consists of lyric poems, epic poems, stories, drama, rhetorical forms, proverbs and riddles. This kind of literature is an extremely important component of intangible cultural heritage. The work is divided into several thematic sections: the historical and living axis of the parish of Radobilja, an interesting custom of keeping the Lord's grave, tales - the most outstanding of which are connected to fairies and werewolves, many folk songs, *ganga*, rhymes, concluding with famous people from Katuni and a few archaisms. I have set the goal in this paper of presenting the facts and emphasizing the beauty, the future and everything that adorns the village of Katuni, as well as the entire Radobilja parish. Katuni represent an area inhabited by a large number of people since ancient times and which had great influence in all historical periods. Unlike other parts, they never lost their privileged position but were exposed to the influence of Western and Mediterranean cultures and became a real intersection of diversity. I am extremely proud to say that Katuni are the best example of a multi-century struggle for heritage preservation and a small part of the Croatian people that can give great people and true heroes.

Key words: Radobilja parish, Katuni, the custom of guarding the Lord's grave, *irudica*, *ganga*

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja IVONA BALIĆ, kao pristupnik (pristupnica) za stjecanje zvanja sveučilišnog/e prvostupnika (ce) FILIZOFIJE/HRVATSKOG JEZIKA, izjavljujem da je ovaj završni rad rezultat isključivo mogega vlastitoga rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio završnog rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga završnog rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, 20.9.2018

Potpis

Balić

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O KORIŠTENJU AUTORSKOG DJELA

kojom ja IVONA BALIĆ, kao autor(ica) završnog rada dajem suglasnost Filozofskom fakultetu u Splitu, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj završni rad pod nazivom

USMENO KNJIŽEVNA BAŠTINA U ŽUPI RADOBIČA

koristi na način da ga, u svrhu stavljanja na raspolaganje javnosti, kao cjeloviti tekst ili u skraćenom obliku trajno objavi u javnoj dostupni repozitorij Filozofskog fakulteta u Splitu, Sveučilišne knjižnice Sveučilišta u Splitu te Nacionalne i sveučilišne knjižnice, a sve u skladu sa *Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima* i dobrom akademskom praksom.

Korištenje završnog rada na navedeni način ustupam bez naknade.

Split, 20.9.2018

Potpis

Balić